

Hoe kun je wereldbeelden redelijk beoordelen?

Emanuel Rutten

Er wordt de laatste tijd weer vaak gedisdiscussieerd over de (on)redelijkheid van religieuze en seculiere wereldbeelden, zoals het christendom of het materialisme. Zelden wordt daarbij echter eerst besproken *hoe* we op een redelijke manier wereldbeelden moeten beoordelen. Wat voor een *soort* redenen kunnen redelijkerwijs voor of tegen een bepaald wereldbeeld worden ingebracht? Deze voorafgaande vraag wordt dikwijls vergeten of overgeslagen.

In deze bijdrage wil ik op deze cruciale vraag ingaan. Ik begin met het begrip ‘wereldbeeld’. Wat verstaan we daaronder? Een wereldbeeld is in essentie een wijze van het verstaan van en omgaan met de wereld. Het is het omvattend perspectief van waaruit iemand de wereld begrijpt en bejegent. Charles Taylor spreekt in dit verband over een *best account*, David Holley over een *life-orienting story* en Mikael Stenmark over een *view of life*.

Naast een theoretisch beeld van de aard van de werkelijkheid dat het direct waarneembare overstijgt, sluit iemands wereldbeeld ook altijd een praktische visie op ‘het goede leven’ in, een kijk op wat we zouden moeten nastreven om een zinvol leven te leiden. Wereldbeelden zijn daarom *existentiële gehelen* van theoretische overtuigingen en praktische leefregels.

Een wereldbeeld is dan ook geen wetenschappelijke theorie. Ieder van ons vormt zijn of haar wereldbeeld door praktische omgang met de wereld en door het interpreteren van onze ervaringen, niet door wetenschappelijke theorievorming. Het omarmen van een wereldbeeld voor het duiden van onszelf en de wereld waarin wij leven gaat daarom altijd vooraf aan wetenschappelijke reflectie. Wij accepteren impliciet of expliciet een bepaald wereldbeeld op grond van alles wat we in ons leven meemaken, leren en ervaren, en niet door het stelselmatig opstellen en toetsen van wetenschappelijke hypothesen.

Het omarmen van een wereldbeeld is dus veel meer dan een cognitief-theoretische kwestie. Het is ook, en zelfs vooral, een praktisch antwoord op de voor elk van ons onvermijdelijke vraag *hoe wij* als mens in deze wereld ons leven moeten leven. We worden allemaal vroeg of laat met existentiële vragen geconfronteerd, en we kunnen niet anders dan er in ons leven op de één of andere manier invulling aan geven. Het leven moet namelijk, wil het überhaupt geleefd worden, *op een bepaalde manier* geleefd worden.

Het beoordelen van de redelijkheid van wereldbeelden hangt dan ook samen met de vraag *waarom* en *waartoe* mensen überhaupt vanuit wereldbeelden leven, dus met het *doel* dat mensen daarmee nastreven. En dat doel is zoals gezegd niet louter theoretisch van aard. Om een wereldbeeld redelijk te beoordelen moeten daarom naast theoretische criteria eveneens praktische criteria in het spel worden gebracht. Beide aspecten zijn van belang.

Dit uitgangspunt werk ik nog wat verder uit. “Wij zijn als mens in de wereld geworpen”, stelt Martin Heidegger wanneer hij nadenkt over de menselijke conditie. Vanuit deze geworpen toestand proberen wij houvast te vinden door ons in de wereld te oriënteren. Dit doen wij door te interpreteren. De mens is dan ook een interpreterend wezen. Door onszelf, de ander en de wereld te interpreteren brengen wij richting en structuur aan in ons leven.

Ieder van ons ontwikkelt zo bewust of onbewust een bepaald wereldbeeld, een leidend referentiekader voor het kunnen verstaan van en omgaan met de wereld waarin wij leven.

Zonder een wereldbeeld zouden wij dan ook geen *eenheid* in ons leven kunnen aanbrengen. We zouden niet tot *identiteitsvorming* in staat zijn, wat echter cruciaal is voor elk mens. Ieder van ons heeft namelijk een bepaalde levens- en wereldvisie nodig om haar of zijn identiteit vorm te geven, om zichzelf te verwerkelijken en te ontplooien als persoon.

Zoals gezegd bouwen we allemaal van jongens af aan ons wereldbeeld welhaast ongemerkt op door interpretatieve omgang met de werkelijkheid. Er komt echter een moment in ons leven dat we ons realiseren dat er verschillende wereldbeelden mogelijk zijn. Vanaf dat moment gaan we al dan niet bewust afwegen welk wereldbeeld het beste bij ons past. En ook dit is onvermijdelijk. We kunnen als mens niet anders.

Niet elk wereldbeeld is echter even redelijk of onredelijk als elk ander. Een wereldbeeld kan namelijk in meerdere of mindere mate redelijk zijn. Precies daarom is het van belang te vragen naar de beoordeling van de redelijkheid van een wereldbeeld. Zo'n beoordeling kan geen wetenschappelijke activiteit zijn. Wereldbeelden zijn immers geen wetenschappelijke theorieën. Het zijn praktisch-theoretische existentiële totaalkaders waarbij ons totale mens-zijn betrokken is: onze rede, onze ervaringen en ons gemoed. Voor het redelijk beoordelen van een wereldbeeld zijn de strikte onderzoeksmethoden van de wetenschappen daarom niet geschikt. We moeten juist uitgaan van criteria die recht doen aan zowel de cognitief-theoretische als de existentiële-praktische aspecten van een gegeven wereldbeeld.

We beoordelen een wereldbeeld door in de eerste plaats te onderzoeken in hoeverre het onze wereld plausibel en betekenisvol structureert en inzichtelijk maakt. Een wereldbeeld moet anders gezegd een breed verklaringsbereik hebben, waarbij de oorsprong van de kosmos, het leven, bewustzijn, morele waarden en andere fenomenen, op een consistente, plausibele en coherente manier begrepen kunnen worden. Dit is de cognitief-theoretische kant waar ik het eerder over had. Maar daarnaast moet onderzocht worden in hoeverre het wereldbeeld ons kan leiden in ons concreet geleefde leven, ons helpt bij het omgaan met existentiële kwesties en bijdraagt aan morele ontwikkeling of algemener ‘het goede leven’. Hier raken we aan de existentiële-praktische kant van een wereldbeeld.

De criteria voor het evalueren van wereldbeelden vallen dan ook niet samen met die welke gebruikt worden in de wetenschap. Gelet op bovenstaande omvatten de criteria voor het beoordelen van een wereldbeeld in ieder geval de vraag of het wereldbeeld in kwestie

- (i) voldoende zeggingskracht heeft, dus in staat is te inspireren, motiveren en bezielen,
- (ii) praktisch leefbaar is oftewel niet tot onleefbare tegenspraken leidt tussen wat men meent te geloven en feitelijk doet,
- (iii) diepe algemeen menselijke existentiële noden vervult,
- (iv) recht doet aan onze *common sense* en onze diepste menselijke intuïties,
- (v) tegemoet komt aan intellectuele deugden zoals eenvoud, coherentie, plausibiliteit en verklaringskracht,
- (vi) bijdraagt aan zowel ons zelfbegrip als ons begrip van universeel menselijke ervaringen, zoals morele en esthetische ervaringen,

(vii) aansluit bij het trouw willen en kunnen blijven aan bepaalde ingrijpende persoonlijke ervaringen en levensbepalende gebeurtenissen.

Er zijn natuurlijk vele toepassingsvoorbeelden van deze criteria. Een voorbeeld van het *niet voldoen aan (ii)* zou een nihilist zijn die in zijn of haar concrete leven toch niet anders kan dan geloven dat lustmoord verwerpelijk is. Of die ondanks zijn of haar nihilisme in de praktijk toch niet anders blijkt te kunnen dan geloven dat haar leven zin en betekenis heeft.

Een voorbeeld van het *voldoen aan (vii)* zou iemand zijn die alle vertrouwen in de mensheid verloor, misdadiger wordt, en dan ineens geconfronteerd wordt met een slachtoffer die hem gemakkelijk kan aangeven maar dat niet doet en hem juist vol begrip tegemoet treedt. Of iemand die niet anders kan dan zijn wereldbeeld herzien nadat hij op een dag voor het eerst echt het lijden in het gelaat van de ander aanschouwt.

Genoemde criteria voor wereldbeeld evaluatie belichamen een vorm van rationaliteit die niet meer of minder is dan die van de wetenschappen. Zo worden de onder (v) genoemde cognitief-theoretische aspecten ook in de wetenschap gehanteerd om wetenschappelijke theorieën te beoordelen. En het is zelfs zo dat juist ook praktische aspecten, zoals dat een theorie ‘bruikbaar’ is, in de wetenschap een rol spelen. Toch gaat het in het geval van het evalueren van wereldbeelden om een andere wijze van rationeel zijn, die van toepassing is binnen een andere context, maar minstens zo belangrijk is voor ons leven.

Het ene wereldbeeld kan op grond van genoemde criteria meer of minder redelijk zijn dan een ander. Relevant is dus steeds *de mate van redelijkheid*, en niet het willen bereiken van absolute zekerheid. Bovendien kunnen wereldbeelden in de loop van de tijd veranderen als gevolg van allerlei nieuwe inzichten en ervaringen. Wereldbeelden kunnen een ontwikkeling doormaken. Ook is het goed om op te merken dat het vanwege het derde aspect van (v) erg belangrijk is dat een wereldbeeld niet in strijd is met algemeen erkende wetenschappelijke resultaten, zoals die van de fysica, biologie, geologie, psychologie en geschiedkunde.

Wanneer we genoemde zeven criteria toepassen op het christendom als wereldbeeld, dan blijkt dat dit wereldbeeld ze uitstekend doorstaat. Het zou echter te ver voeren dat hier per criterium apart toe te lichten. In eerdere artikelen heb ik betoogd dat het christendom als theïstisch wereldbeeld in ieder geval de cognitief-theoretische criteria goed doorstaat. Tot slot zal ik daarom hieronder een existentiële kwestie als voorbeeld nemen om te illustreren dat het christendom ook met de praktisch-existentiële criteria prima uit de voeten kan. Deze kwestie betreft de vraag naar het lijden in de wereld.

Het enorme leed dat mensen elkaar aandoen overvalt en ontmoedigt ons. Hoe kunnen we dit verenigen met een geloof in een liefdevolle God? Deze vraag heeft gelovigen door de eeuwen heen beziggehouden, en zij houdt ons nog altijd bezig. Juist in onze tijd is deze vraag wellicht urgenter dan ooit. Hoe gaat het christendom nu om met deze prangende existentiële kwestie?

Allereerst is het van belang op te merken dat het christendom deze existentiële vraag nooit uit de weg is gegaan. Ze heeft het lijden van de mensheid zelfs tot haar kernprobleem en centrale thema gemaakt. Het joods-christelijke antwoord op de vraag naar de herkomst van

het kwaad heeft bovendien tot op de dag van vandaag haar zeggingskracht niet verloren. De mens keerde zich tegen de schepper en zijn schepping. Wij hebben de wereld gebroken. Al het mooie en goede werd door ons te grappel gegooid. Het is dus de mens zelf geweest die het kwaad in de wereld heeft gebracht. God gaf ons vrijheid en liet ons zo de keus. En wij kozen voor het kwaad. We zijn daarom zelf verantwoordelijk, aldus het joods-christelijke antwoord zoals dat onder meer in Genesis naar voren komt.

Maar de vraag blijft hoe God het lijden van de mensheid überhaupt kan laten voortduren. Is dat te rijmen met Gods onovertroffen liefde? Het is echter zeker denkbaar dat creatuurlijke vrijheid onmogelijk kan bestaan zonder lijden. En als God alwetend is, dan is het denkbaar dat Hij ook weet dat het scheppen van een wereld onvermijdelijk genoemde keerzijde heeft. Wist God dus dat een groot lijden de wereld zou doortrekken, maar besloot Hij toch, ondanks alles, de wereld tot aanzijn te laten komen? Licht in de duisternis te laten schijnen? Omdat het ondanks alles goed is dat er een wereld is? Een wereld die als schepping van God dan niet anders dan minder volmaakt kan zijn dan God zelf. Omdat het goed is dat in deze wereld in vrijheid kan worden gekozen voor het goede. En omdat het goed is dat waarden als vergeving, moed, deugd, geluk en compassie gerealiseerd worden; waarden die vereisen dat niet alles in de wereld gemakkelijk en vanzelfsprekend is. Zo wordt invoelbaar hoe God voor het scheppen van deze wereld moreel voldoende redenen kan hebben. In elk geval is het ondoenlijk om te beargumenteren dat God niet over dergelijke redenen zou beschikken.

En bovendien is het christendom een religie van perspectief. Er zijn vele mensen die in deze wereld lijden, maar dit sluit het bestaan van een goede God niet uit indien er sprake is van hoop op en de mogelijkheid van verlossing, in en na dit leven. Niet de duisternis maar het licht zal uiteindelijk overwinnen. God zal hoe dan ook recht doen, ook al is het pas aan het einde der tijden. Niets zal onopgemerkt blijven. Dit is ook een essentieel onderdeel van het christelijke antwoord, zo lijkt mij.

Toch ontbreekt er nog een cruciaal element. Volgens eerdergenoemde overweging wist God dat menselijke vrijheid onvermijdelijk ook menselijk lijden zou veroorzaken. Wat te doen? De duisternis en de leegte dan maar laten overwinnen of, ondanks alles, de wereld tot aanzijn laten komen? Dan besluit God zoals gezegd toch te scheppen, licht in de duisternis te laten schijnen, het niets, de leegte, niet te laten overwinnen. De beslissende stap in het christendom is mijns inziens de gedachte dat God vervolgens als schepper van deze wereld besloot zich niet afzijdig te houden, ja mede verantwoordelijkheid te dragen door zelf te incarneren en zelfs door de dood heen mee te lijden met de mensheid. Het kruis is zo uiteindelijk het finale antwoord op de vraag naar het lijden. Het kruis en het lijden zijn elk op zich voor de mensheid wellicht een raadsel. Maar door ze bij elkaar te brengen ontstaat zicht op een oplossing. Pas door ze bijeen te brengen, worden beide raadsels opgelost.